

Lana Hudeček

ZAMJENICE U SANKTORALU HRVOJEVA MISALA

U radu se prikazuje zamjениčki fond potvrđen u *Sanktoralu* Hrvojeva misala.

Petnaesto stoljeće doba je procvata hrvatske srednjovjekovne književnosti. Uz druge književne vrste i glagoljaški liturgijski kodeksi doživljavaju vrhunac savršenosti i raskoši izvedbe.¹ *Hrvojev misal* napisao je 1404. godine pisar — glagoljaš *Butko* za potrebe *Hrvoja Vukčića Hrvatinića*.² To je svakako najbogatije iluminirani i najraskošnije opremljeni glagoljaški kodeks. Temeljni tekst za istraživanje provedeno u ovom radu bio je, kao što je vidljivo i iz naslova, tekst **Sanktorala** (*Proprium sanctorum*) *Hrvojeva misala*. Uz njega uzeti su u obzir i paralelni tekstovi iz Novakova misala (1368), Ročkoga misala (početak 15. st) i najstarijega hrvatskoglagoljaškoga misala — Vatikanskoga Illirico 4 (početak 14. st).³ Riječ je o *liturgijskim tekstovima*, dakle o tekstovima pisanim hrvatskom redak-

¹ "Krug misalnih kodeksa otvara najreprezentativniji — s obzirom na iluminaciju — rukopis našega srednjovjekovlja *Hrvojev misal*, dok će svršetak stoljeća dolično obilježiti izvanredan tisak hrvatskog *editio princepsa* — *Misala 1483*." (Hercigonja (1975):239).

² "Misal je pisan za velikog vojvodu bosanskog Hrvoja Vukčića Hrvatinića "hercega splitskoga, kneza donjim krajevima i mnogim drugim zemljama" najvjerojatnije u trenutku kad njegova osoba dominira političkom scenom Bosne, Dalmacije i Hrvatske, onda kada su mu moć i ugled bili na vrhuncu: između 1403-1404. godine. Hrvoje je (od 1403) "dux Spalatensis" i gospodar Korčule, Brača i Hvara, "vicarius generalis", glavni namjesnik kralja Ladislava Napuljskog u Ugarskoj, Dalmaciji, Hrvatskoj i Bosni, hrvatsko-dalmatinski ban, gotovo nezavisan vladalac prostrane države koja kuje i vlastiti novac. Politička pragmatika usmjerila ga je prema katoličkoj crkvi, ali se njegovo kompromisno stajalište, kolebanje između heretičke (patarenske) crkve bosanskih "krstjana" i katolicizma očituje u činjenici da je za Hrvoja god. 1404. Hval "krstjanin" bosančicom ispisao — sa starijeg glagoljaškog predloška —, također bogato iluminirani, zbornik biblijskih i apokrifnih tekstova poznat kao *Hvalov zbornik* (ili *Bolonjski rukopis*), jedan od najznačajnijih rukopisa "crkve bosanske" u kojem međutim ima ikonografskih elemenata koji nisu u skladu s učenjem bosanskih krstjana..." (Hercigonja (1975): 239)

³ Tekstovi spomenutih misala dio su kritičkoga aparata kojim je opremljeno njegovo najnovije, dvotomno izdanje (1973). Primjeri koji su dani u ovom radu označeni su kao u tom izdanju: brojem folije, brojem retka u stupcu te stupcem (a, b, c ili d).

cijom crkvenoslavenskoga jezika, koja interferira, u većoj ili manjoj mjeri, s domaćim (čakavskim) idiomom.

U usporedbi s ostalim liturgijskim tekstovima svoga doba i porijekla, tekst *Hrvojeva misala* odlikuje se znatnom jezičnom pomlađenošću, podjednako i u liturgijskim i u biblijskim tekstovima i predstavlja primjer *mlađeg tipa crkvenoslavenskog jezika*. Opis najmarkantnijih jezičnih osobina *Hrvojeva misala* načiniła je A. Nazor⁴, pa ga na ovome mjestu sažeto prenosim, držeći se autoričine podjele i primjera. Jezična pomlađenost Hrvojeva misala očituje se prije svega na fonološkom planu, i to u prvom redu u tri markantne crte: vokalizaciji poluglasa, zamjeni jata (gotovo u pravilu) refleksom *i*; vrlo rijetko *jat* ostaje na svom izvornom mjestu, a rijedak je i refleks *e*, koji se čuva uglavnom u književnim ekavizmima i u prefiksu *pre-*. Refleks *e* čuva se, kako primjerima pokazuje A. Nazor, u osnovama *čěl-* (*celovъ* 41b), *šed-* (*sesti* 38a, *sede* 51c), *těl(es)-* (*telesa* 19c, *telesnim* 4b), *věr-* (*veru* 86c, ali *vir'nih* 93a), *prě-* (*prebivati* 203d), te u dvostrukom refleksu prednjeg nazala (*ę*) *iza palatala* – *e* i *a* (*počatie* 1a, *začelo* 73c, *žěj'na* 29d, *žěj'na* 29d)⁵. Slogotvorni *l* ostaje na svom izvornom mjestu (nema zamjene s vokalom *u*, a grafički se najčešće prikazuje bez poluglasa; slogotvorni *r* se također čuva na svom izvornom mjestu, a podjednako često se bilježi i s poluglasom i bez njega (*pr'vi* 21b, *prvi* 21b). O jezičnoj pomlađenosti u *Hrvojevu misalu* može se govoriti i u slučaju nekih glasovnih promjena, npr. u zamjeni *v* sa *u*, iako su oblici sa *v* još uvijek u većini (napomenimo da *Illirico 4* poznaje gotovo isključivo oblike sa *v*). Od fonoloških inovacija valja skrenuti pozornost i na zamjenu suglasnika *ž* sa *r* u intervokalnoj poziciji (*nere* 40d, *jure* 1b, 1d...)⁶, te pojavu sekundarnog *a*, koji se javlja na mjestu na kojem se izvorno ne nalazi poluglas, tj. u oblicima tipa *esam*, *korabal*, itd.)

Pomlađenost na *morfološkom* planu također je lako uočljiva, prije svega u obilju novih pridjevskih nastavaka⁷, posebice genitiva muškoga i srednjega roda na *-oga*. Novi genitivni nastavci u pridjeva i zamjenica u liturgijskim knjigama 14. i 15. stoljeća više su iznimka nego pravilo (uporno se čuva crkvenoslavensko

⁴ O karakteristikama jezika *Hrvojeva misala* vidi već u prvih istraživača V. Jagić, L. Thalloczy, F. Wickhloff 1891: 64,65; te opširnije u A. Nazor: (1973): 508-511.

⁵ Potvrđeni oblici u radu se navode u latiničkoj transliteraciji preuzetoj iz citiranog izdanja (1973). Pritom transliterirani grafem *ę* označava glasovnu vrijednost *ja*, a *e* glasovne vrijednosti *i*, *e*.

⁶ Osobito u zamjenica, npr. *nikogare*, *ničesare*, *nigdore*...

⁷ A. Nazor piše da je pomlađenost na morfološkom planu uočljiva u premoći novih pridjevskih nastavaka. Ipak se čini pretjeranom takva tvrdnja, ako se ima u vidu da je u pregledanom korpusu nađeno 167 opisnih pridjeva s nastavkom *-ago* nasuprot 43 s nastavkom *-oga*; u srednjem rodu 39 s nastavkom *-ago* nasuprot 4 s nastavkom *-oga*. Stanje potvrđeno u zamjenica također svjedoči o tome da se genitivni staroslavenski nastavci za muški i srednji rod jednine vrlo dobro čuvaju i da su u pregledanom korpusu daleko češći od hrvatskih. Može se ipak ustvrditi da su novi genitivni nastavci u *Hrvojevu misalu* potvrđeni u daleko većem broju nego u misalu *Illirico 4*, u *Ročkom* ili u *Novakovu* misalu.

-ago i prijelazni oblik -ogo). U deklinaciji i konjugaciji Hrvojev misal ne pokazuje većih razlika prema ostalim liturgijskim knjigama. Ističu se tek rijetki primjeri odstupanja od crkvenoslavenske norme, kao što je sporadično uvođenje nastavaka -ov i -om u instrumentalu imenica i zamjenica ženskoga roda, nedosljedno provođenje dočetka -mo u 1. licu množine prezenta (*govorimo* 8c, *up'vaemo* 12a), te otpadanje dočetka -t u 3. licu jednine i množine prezenta.

I na leksičkom planu može se naći potvrda za pomlađenost jezika *Hrvojeva misala*. Najmarkantnija, najčešća i najuočljivija intervencija u crkvenoslavenski leksički sustav svakako je dosljedno provođenje upitno-odnosne zamjenice *ča* uz *č'to* i *š'to*. Također, arhaično *iže*, *eže*, *ēže* gotovo u pravilu zamijenjeno je sa *ki*, *ko*, *ka*, staro *ašće* s novijim *ako*, crkvenoslavensko *êko*, *êkože* s *kako*, i dr.

Novijim istraživanjima, koja se u prvom redu zasnivaju na traženju jezičnih i grafijskih analogija s pouzdano ubiciranim rukopisima 14. i 15. stoljeća, došlo se do zaključka da je *Hrvojev misal* nastao na splitskom području.⁸

1. Lične zamjenice, povratna zamjenica

U vrijeme nastanka *Hrvojeva misala* zajednička zamjeničko-pridjevska deklinacija već je opća pojava. Iz tog se zajedničkoga zamjeničko-pridjevskoga sklopa svojom posebnom promjenom i značenjem među ostalim zamjenicama izdvajaju lične zamjenice za 1. i 2. lice, povratna i imeničke upitno-odnosne zamjenice. Prema tome, lične se zamjenice dijele na dvije skupine: prvu čine zamjenice za prvo i drugo, drugu zamjenice za treće lice. Podjela na te dvije skupine logično se nameće činjenicom da su zamjenice vrsta riječi koja je za komunikaciju, govornu situaciju, vezana više od bilo koje druge vrste: zamjenice *ja*, *ti*, *mi*, *vi* mogu se ostvarivati samo u instanci govornoga akta, dok se zamjenice za treće lice ne mogu kvalificirati kao lični oblik u smislu u kojem su to zamjenice za prvo i drugo lice.⁹ Deklinacijski sustav i kategorija roda koju imaju samo zamjenice za treće lice govore u prilog potrebi da ih se unutar cjeline koju nesumnjivo tvore promatra odvojeno; sve što će kasnije biti rečeno o gramatičkim morfemima ostalih zamje-

⁸ Tu tezu, izvedenu prije svega na proučavanju jezika *Splitskog odlomka* (usp. V. Štefanić (1957): 54-132, D. Malić (1988)), *Lekcionara Bernardina Splićanina* (usp. M. Rešetar (1898)) i uspoređivanju dobivenih rezultata s jezičnom slikom *Hrvojeva misala*, potkrepljuje i sadržajna i povijesno-umjetnička analiza iluminacija u *Hrvojevu misalu*, koja njegovo postanje nedvojbeno veže za Split (npr. arhitektonski splitski element u minijaturama), te za Hrvojevu titulu hercega splitskoga. "Podaci što ih pruža jezik kodeksa, obilježen izuzetno snažnim otklonom od crkvenoslavenske norme hrvatskih liturgijskih spisa (npr. njegov pretežito ikavski refleks *ě* i neki drugi elementi), detalji iluminacije rukopisa, prepoznatljiva arhitektonika Splita (zvonik sv. Dujma, zidovi Dioklecijanove palače, minijatura sv. Dujma, salonitanskog martira, patrona nadbiskupije splitske i grada) dopuštaju lokaliziranje postanka misala u Split." (E. Hercigonja (1975): 243).

⁹ Argument koji se u lingvističkoj literaturi upotrebljava da bi se to pokazalo (Benveniste, Jakobson) jest nemogućnost provođenja transformacija na relaciji *vlastito ime* — *ja*, *ti* i na mogućnost transformiranja *vlastito ime* — *on* (-a, -o).

nica odnosi se najvećim dijelom i na zamjenice za treće lice, što se ne može tvrditi za zamjenice za prvo i drugo lice.

1.1. Zamjenice za 1. i 2. lice

Jednina. U nominativu je potvrđena zamjenica *az*¹⁰ (Azь es(a)mь i(su)sь nazaraninь 151 9d, Azь bo skažu emu 152 13a) uz samo *jednom ja* (Vi ki prebiste v napastehь moiь a ja po srědě v(a)sь es(a)mь k(a)ko ki služit' 168 28c) i *ti* (Ti esi h(r)stь s(i)nь b(og)a živago 167 31b, ere ti bl(agoslo)viši pr(a)v(ь)d(ь)nika 182 28b).

Genitiv 1. lica potvrđen je u obliku *mene* (o desnoju mene 150 9b, v slědь me-ne idoste 152 6c), genitiv 2. lica u obliku *tebe* (o desnoju t(e)be 150 12c, u tebe hodotaistvi 155 28a). U akuzativu su za oba lica znatno zastupljeniji stariji, kraći oblici *me*, *te*¹¹ (k(a)ko siē mudrostь pred'stupaše me 162 27d, v'zva me g(ospod)ь 164 10c, podai m(o)l(im)ь te 172 18b, poslušajte me 179 25a, m(o)l(im)ь te g(ospod)i m(i)l(o)stivě 181 10a,), a tek iznimno *mene* (Mene ždaše grěšnici 170 8b), *tebe*¹² (divna tebě prop(o)v(ě)daemь 152 15c)¹³.

Dativ 1. lica potvrđen je u oblicima *mně* (< mьně), *mni*, *mi* (k(a)ko zaveča mně o(t)сь moi...170 5d, vsa privlku ka mni 180 30b, 5 talanat' mi esi přědalь 150 19b)¹⁴, 2. lica u oblicima *tebě*, *tebi*, *ti* (Prosimь..da tebě siē žr'tva ugod'na budetь 155 31a, vsa ka zap(o)vimь t(e)bi 164 8a, čь imamь to ti damь 166 13b)¹⁵. U oba slučaja očita je prevlast punih oblika *mně*, *mni*, *tebě*, *tebi* nad enklitičnima *mi*, *ti*. U lokativu su potvrđeni oblici *mně*, *mni*, *t(e)bě* (m(i)l(o)stь ego vь mně vīnu prebivaet 168 18a, Ki hočetь po mně iti 173 27b, v' mni vsako up'v(a)nie 174 22c, i vzveselihomь se o t(e)bě 158 26c).

U instrumentalu su potvrđeni oblici *mnoju*, *toboju* (Vi este prebiv'šei sa mnoju 170 3d, za grěhi n(a)še pred' toboju up'vano hodotaitь 174 14d).

Množina. U nominativu množine potvrđeni su oblici *mi* i *vi* (mi umilenimi glasi 153 12c, i mi izb(a)vleni bihomь 169 17c, a vi rozgi ki prebivaet' vь mně 158 31c, vi ki ostaviste 177 7a), u genitivu *vasь* (a ja po srěde v(a)sь es(a)mь 168 29c),

¹⁰ Kako se radi o misalnom tekstu, tekstu pisanom hrvatskom redakcijom crkvenoslavenskoga jezika, mogla se i očekivati češća upotreba zamjenice *azь* nego zamjenice *ja*. Tako se zamjenica *azь* upotrebljava bez obzira na to koju osobu zamjenjuje (u neliturgijskim tekstovima gotovo redovito zamjenjuje Krista ili proroka koji najavljuje Krista ili govori u ime Boga, usp. *Damjanović* 1984:126). Jedina zamjenica *ja* potvrđena u Sanktoralu zabilježena je u primjeru 168 28c. U paralelnim tekstovima III4, Nk, Ro na tom je mjestu zamjenica *azь*. Tvrđnja A. *Nazor* 1973:509 da su za starije *azь* česte zamjene s *ja* nije potvrđena u *Sanktoralu*, u kojem je nađena samo jedna potvrda te zamjenice. Uvidom u cijeli tekst možda bi se pokazalo da je *ja* doista često.

¹¹ Od *me*, *te*.

¹² Grafem *ě* ovdje je sekundarna grafijska pojava s glasovnom vrijednošću *e* – usp. bilj. 5.

¹³ Oblik *me* potvrđen je 50 puta, *mene* 2, *te* 152, *tebě* 15 puta.

¹⁴ Oblik *mně* potvrđen je 23 puta, *mi* 6 puta, *mni* jednom.

¹⁵ Oblik *tebě* potvrđen je 64 puta, *tebi* 35, *ti* 4 puta.

dativu *namъ* i *vamъ* (i pomoćь n(a)mъ tvoee m(i)l(o)sti podai 155 14a, da ako z(e)ml(ь)naē rēhъ vamъ 160 5a). U akuzativu su uz oblike *n(a)sъ* i *v(a)sъ* (Da veselit' n(a)sъ molim' te 156 26a, vsaku bl(a)godētъ izobilovati v' v(a)sъ 173 26c) potvrđeni i rjeđi *ni* i *vi* (< *ny*, *vy*), koji pripadaju staroslavenskom sloju i redovito se javljaju u ustaljenim tekstovnim formulama (moli za ni 168 21a, Azъ iz'brah' vi 162 1a).¹⁶ U instrumentalu potvrđeno je *nami* i *vami* (izbavitela...vladajuća n(a)mi 154 19a, ki boli e(stъ) meju vami 170 27c).

Dvojina. U akuzativu je dvojina 1. lica potvrđena u oblicima *na* i *naju*, od kojih je drugi oblik nastao izjednačavanjem s genitivom (vzri na *naju* 166 8b, onъ tud'e gledaše na *na* 166 9b).

1.2. Zamjenice za 3. lice

Jednina. Za srednji rod nema potvrđa. U nominativu su potvrđeni oblici za muški i ženski rod *on* i *ona* (Onъ r(e)če emu 166 5c, Onъ r(e)če emu pridi 168 20d, Ona šad'ši.i r(e)če materi svoei 178 26a, Ona r(e)če 168 27a). Nominativni oblici lične zamjenice za 3. lice ne razlikuju se oblikom, kako u jednini tako i u množini, od nominativa pokazne zamjenice *on*; riječ je, dakako, samo o obličnom, a ne i o funkcionalnom podudaranju.

Genitiv muškoga roda potvrđen je u oblicima *ego*, *nego* i *nega*¹⁷ (i ego vinu pomoćmi obzidati se 149 31d, Budi dvorъ ego pustъ 156 29b, isprosi u nego knigi 151 29, i prebihъ u nego 167 8a, na okt(a)bu ego budi tae činъ 165 18b). U najvećem broju slučajeva genitiv je zamjenica za 3. lice jednine potvrđen u posvojnoj funkciji, kako za muški, tako i za ženski rod. U genitivu ženskoga roda potvrđeni su oblici *ee* i *nee* (ee m(o)l(i)tvami pomogli se bihom 150 16c, k v(ě)č(ь)nēi namъ podai prospěti ee pomoći 170 6a, za nee sl(a)vu 174 6b, o nee prestavlē'i radujut' se anj(e)li 175 1a).

U akuzativu su za muški rod potvrđeni oblici *ga* (i vsadi ga v tamnicu 178 1a, i sego radi hranaše ga 178 11a), staroslavenski oblik *i* (<jъ) (i o(tъ)ca moego biste znali i otsele poznaete i i uvēste i 159 3b, pod'emlet i rukoju ego 172 7b), *nъ*¹⁸ (isključivo iza prijedloga) (prinesoše za nъ g(ospode)vě dva grličića 154 4b, vsakъ vēruei va nъ ne postidit' se 148 13d)¹⁹. Akuzativ *nъ* potvrđen je beziznimno uz prijedloge (*na*, *va*). U akuzativu ženskoga roda potvrđen je oblik *ju* (vzljubih' ju 162 20d, i pohv(a)li ju 169 7c) te samo jednim primjerom *nju* (i up'vaetъ na nju sr(ьdъ)ce m(u)ža ee 169 2b). Novije genitivno *e* (*je*) nije potvrđeno u akuzativu zamjenice za 3. lice jednine ženskoga roda.

¹⁶ Oblik *nasъ* potvrđen je 62 puta, *ni* 23, *v(a)sъ* 3, *vi* 16 puta.

¹⁷ Oblik *ego* potvrđen je 161 put, *nego* 13, *nega* 11 puta.

¹⁸ Primarni akuzativni morfem s protetskim *n-*.

¹⁹ Oblik *ga* potvrđen je 22 puta, *i* 17, a *nъ* 14 puta.

U dativu zamjenica za 3. lice također imamo potvrda za muški i ženski rod. U muškom rodu potvrđeni su oblici *emu* i *nemu*²⁰ (i pokloniše se emu govoreće 169 2a, i dal_b emu esi 179 27d, reče k nemu 151 26d), za ženski rod *ei* i *nei*²¹ (Pomožet_b ei b(og)_b licem_b svoim_b 155 16b, i vrata adova ne odolēj_ut_b ei 167 8c, o nei mucē 115 12b, i riše k' nei 165 8a). U lokativu potvrđen je za muški rod oblik *nem_b*, za ženski rod oblik *nei* (i šad'šeju po nem_b 148 8b, v nem_b lasti nēst_b 148 27b, privedut' se c(ěsa)ru d(ě)vi po nei 152 31c). Instrumental zamjenica za 3. lice jednine potvrđen je u obliku *nim'* za muški, a za ženski rod *eju* i *neju* (m(i)l(o)st_b moē s' nim' 150 12b, pred' nim_b s(ve)tina 173 4c, ere oženil' se bi eju 178 3a i radovahu se š' neju 165 2a, vsa blagaē kup'no š' neju 162 24d).

Množina. U muškom rodu potvrđen je nominativ *oni* (oni že sut_b v mirē 161 14a), u genitivu supostoje frekventniji oblik *ih_b* (v_bc(ěsa)rit' se b(og)_b ih_b v(_b) v(ě)ki 168 20b, dai n(a)m_b ih_b prazdnik_b...radovati se 170 17a) i rjeđi *nih_b*²² (nič'šće ne dimo ot nih' 157 31b, ke za nih_b sl(a)vu čtem_b 184 26a). U dativu je učestaliji enklitični oblik *im* (t(a)ko im tvoe p(o)m(i)lovanie priēli bihom_b darom 168 11b, r(e)če im' i(su)s_b 170 23c), a rjeđi *nim_b*²³ (i r(e)če k nim_b 156 14b, pride k nim_b 168 12d). U akuzativu muškoga roda potvrđen je oblik *e* i samo jednom *nih_b*²⁴ (sila ishoēše ot nego i cělaše e vse 150 30d, priložet' se mir_b na nih_b 183 21d). Množina lične zamjenice za 3. lice ženskoga roda potvrđena je samo u akuzativu, i to u obliku *e* (izlij_b bl(agoslove)nie tvoe na sie sviće i s(ve)tie e sv(ě)tl(o)stiju m(i)l(o)sti tvoee 153 7b, i pokadi sviće i važ'gut' e i dva d'ěka razdělita e 153 21d). Za muški rod potvrđen je još instrumental (potvrda za lokativ nema) u oblicima *imi* i *nimi* s po jednim primjerom (c(ěsa)ri ezik_b vladajut_b imi 170 25c, ki prič'ten bis(i) š' nimi 156 19b).

I u jednini i u množini zamjenica za 3. lice uz prijedloge beziznimno dolaze oblici s *n-* (*nego*, *nega*, *nee*, *n_b*, *nju*, *nemu*, *nei*); tako, primjerice, dok u dativu imamo potvrđeno *emu* i *nemu* i *ei* i *nei*, u lokativu je potvrđeno samo *nemu* i *nei*.

Dvojina. Dvojina zamjenica za 3. lice potvrđena je u samo za muški rod, i to u nominativu oblikom *ona* (ona ostavl'ša mriže i korabl(_b)c_b i naslědovasta g(ospod)a 148 7a, ona rista emu 148 1b), u genitivu oblikom *eju* (i eju pomoćmi zaščićeniē tvoego dari da učuem_b 162 23a, dai nam_b eju naslědovanie prospěti 168 26b) i novijim *niju* (nadie se ničo priēti ot niju 166 10b, v. i primjer uz akuzativ dvojine), u dativu oblikom *ima* (i v'zva (ě) reki ima 148 5a, i pridosta va vrata želězna v'vodečaē v grad_b ka sama otvoriše se ima...167 1b) te u akuzativu oblikom *ē* (slišasta ga oba uč(e)n(i)ka... i ...vidē ē v slēd_b sebe iduća 148 30a, vidi

²⁰ Oblik *emu* potvrđen je 67 puta, *nemu* 3 puta, i to u sva tri primjera u frazi reče k *nemu*.

²¹ Oblik *ei* potvrđen je 9 puta, *nei* 6 puta.

²² Oblik *ih_b* potvrđen je 46 puta, *nih_b* 9 puta.

²³ Oblik *im_b* potvrđen je 14 puta, *nim_b* 3 puta.

²⁴ Oblik *e* potvrđen je 24 puta, oblik *nih_b* jednom.

ina dva br(a)t(a)...i vyzva ê 149 27a, sa vidivъ p(e)tra i iv(a)na vĥodeća v cr(b)k(b)vъ m(o)laše ê da m(i)l(o)stinju priêl' bi ot niju 166 7b).

1.3. Povratna zamjenica

Uz nekoliko potvrda u dativu i lokativu povratna zamjenica potvrđena je akuzativu, i to isključivo u obliku *se* uz refleksivni glagol (pače pêska umnožet' se 148 22a, i priêmъ braš'no ukrêpi se 152 24a). U dativu i lokativu potvrđeno je *sebě* i *sebi* (i vidi sav(a)lъ muža...v/šad/ša k/ sebě 152 3a, greduća k' sebi 148 25b, mirъ stvori v sebi 157 28c, razumiv' v sebi 166 14d, povelj mi k sebi priti 168 19d.).

2. Imeničke upitno-odnosne zamjenice

Upitno-odnosna zamjenica za lice potvrđena je u obliku *kto* (kto ne rodit' se sviše 159 8d, kto e(st)ъ mati moê i kto sutъ br(a)t(i)ê moê 169 1d). U dativu potvrđen je oblik *komu* (i anj(e)lъ zavêta komu vi hoćete 154 10c, bi č(lově)kъ poslan ot b(og)a komu bi ime iv(a)nъ 164 19a). Zamjenica za stvari potvrđena je u nominativno-akuzativnim oblicima *čto*²⁵ (i ašće semrt'no čto isp'jutъ 173 17a, šad'se naučite čto se estъ 181 10d), *š'to* (rav'vi š'to govorit' se učit(e)lju 148 1b, I š'to ako vsprosite ot o(t)ca v' ime moe 159 17b), *ča* (Ča bo pišu (vam)ъ pred' b(ogo)mъ 168 11a, i prop(o)v(ě)dati ča učj 176 29d) i *čj* (da čj imamъ to ti damъ 166 12b)²⁶, te u genitivnom obliku *česo* u akuzativnoj funkciji (Česo vsprošu 178 27a).

Ovoj skupini pripadaju i neodređene zamjenice kojima je osnova jedna od imeničkih upitno-odnosnih zamjenica: i *nigdore* prihoditъ kъ o(t)cu takmo mnogu 159 2b, (Isus)...*nigdore* bo moretъ zn(a)m(e)ni sihъ tvoriti ka ti tvoriši 159 4d, i *nikožee* vznide n(a) n(e)bo 160 8a, kako *nigdore* e(st)ъ 165 8a, da *nigdore* trudъ dēet' mi 183 23d, da *nikogare* viduće 151 18d, da *ničesare* vidě 151 21d, ot *ničesože* stvoril esi 153 16c, *nič'sće* ne dimo ot nih' 157 31b, nič'će ne dimo 165 20b, *ničesože* usp(ěet)ъ 161 4c, nadie se *ničto*²⁷ *priêti ot niju 166 10b*, *ničtože*²⁸ ihъ ne vrěditъ 173 18a, ni k *čemuže* nēst' 183 17d.

3. Pridjevne zamjenice, zamjenički pridjevi

U skupinu pridjevnih zamjenica ulaze sve ostale zamjenice: posvojne, povratno-posvojna, pokazne, upitno-odnosne (osim naprijed obrađenih), neodređene

²⁵ U literaturi kadšto krivo tumače *čto* kao štokavizam; riječ je, međutim, o staroslavizizmu.

²⁶ Ča je potvrđeno 9 puta, *čto* 7, *š'to* 2 puta.

²⁷ *nič'sće*, *nič'će* ('ništa') spoj je stsl. i dijalekatskog čakavskog oblika (*ičto* i *nišće*), a *ničto* ('nešta' < *něčto*).

²⁸ 'ništa' < *ničtože*

(osim tvorenih s imeničkim upitno-odnosnim zamjenicama) te zamjenica *vasb* (<*vbstv*).

Od zamjeničkih pridjeva potvrđeni su u *Sanktoralu* pridjevi *takov*, *taki* i pridjev *vbstv*, a kako od pridjevnih zamjenica ne odudaraju deklinacijskim svojstvima, obradit će se zajedno s njima.

Uz učestaliju pokaznu zamjenicu *sa* (< *sb*), koja dolazi i u novijem liku *si*, u *Sanktoralu* je u svim rodovima i većini padeža potvrđena i pokazna zamjenica *ta*.²⁹ Upotreba jedne ili druge od ovih pokaznih zamjenica uglavnom nije kontekstualno određena, osim u nekim ustaljenim frazama, npr: *i na semb kymeně saziju cr(b)k(b)v' moju* 156 25a, 167 14b, 6c, 21c, itd.

U pregledanom korpusu nema potvrde upotrebe posvojnih zamjenica za 3. lice. Pripadanje čega trećem licu izriče se isključivo genitivom ličnih zamjenica za 3. lice (*d(b)nb*, *prišastiē ego* 154 13c, *slišav'se ovo uč(e)n(i)ci nega* 178 17a, *ničtože suća rēh*, *čēni ee* 162 14d, *o nee prestavlēn'i radujut' se anj(e)li* 175 1a, *vznošēniē b(o)žiē v grtanēh*, *ih* 161 2a, *ki za nih*, *sl(a)vu čtenī sut* 156 3b, *m(o)l(i)tvami eju izb(a)voli se bihom*, 163 8c).

Uz odnosnu zamjenicu *ki* dolazi čestica *koli* ('god'), koja joj daje neodređeno značenje ('koji god, bilo koji') i čestica za pojačavanje *jure*: *ki bo koli tvorit*, *volju o(t)bca moego* 169 4d, *ki koli tvorit*, *volju* 169 13d, *ke koli svežeši na z(e)mli..i ke koli razdriši n*, *z(e)mli* 156 10a; *ki jure veći e(st)b* 170 30c, itd.

3.1. Jedinna

Nominativ. U nominativu jednine potvrđene su posvojne zamjenice *moi* (*o(t)bcb moi ki e(st)b n(a) n(e)b(e)sih* 167 3c, *sa br(a)tb moi* 169 6d), *moe* (*i vshodit*, *kb g(ospod)u molenie moe* 173 23b, *v' isplnēni prepodobnih*, *udržanie moe* 175 3b), *moē* (*istina moē i m(i)l(o)st*, *moē š' nim'* 150 12b, *molitva moē čista est* 173 18b), *tvoi* (*edinočedi s(i)nb tvoi...170 29b*, *isp(o)v(ē)d(b)nik*, *tvoi avgustin* 177 27c), *tvoe* (*ljubeće ime tvoe* 182 27b, *i ako oko tvoe sablažnaet' te* 183 5b), *tvoē* (*nastavit' te desnica tvoē* 161 25b, *uslišana e(st)b m(o)l(i)t(a)v*, *tvoē* 164 14b), *n(a)šb* (*molim' te g(ospod)i b(o)že n(a)šb* 155 19a, *g(ospod)b n(a)šb i(su)sb h(r)bst* 170 29b), *n(a)ša* (*d(u)ša n(a)ša* 174 19b, *da ke n(a)ša moćb ne udržit* 181 14c), *v(a)š'* (*i plodi v(a)šb prebivati v'čnet* 162 3a, *počto učit(e)lb vašb s mitari i grišnici ēst*, *i p'et* 181 13b), *v(a)še* (*ne smučaet' se sr(ǫ)ce v(a)še ni ustrašaet' se* 159 16a, *umno(ži)t' se sime v(a)še* 173 4d), *svoi* (*posilae anj(e)lb svoi r(a)bu svoemu* 182 1d); od pokaznih zamjenica potvrđene su *ovo* (*slišav'se ovo uč(e)n(i)ci nega* 178 11b, *ovo govoraše* 180 30b), *sa* (*i č(lovē)kb sa pr(a)v(b)d(b)nb* 154 22d, *sa vidiv*, *p(e)tra* 166 5b), *si* (*t(a)ko prosv(ē)ti se si v cr(b)k(b)vi b(o)žii*

²⁹ Zamjenica *sa* potvrđena je u jednini 45 puta u muškom, 31 put u srednjem i 13 puta u ženskom rodu; u množini je u muškom rodu potvrđena 22 puta, 9 puta u srednjem, 12 puta u ženskom: ukupno 132 puta. Zamjenica *ta* potvrđena je u jednini 23 puta u muškom rodu, 7 puta u srednjem i 4 puta u ženskom; u množini potvrđena je 2 puta, i to u muškom rodu: ukupno 36 puta.

176 14a)³⁰, *se* (se v istinu iz(dravi)l̂stĩn̂ est̂ 148 26b, se dah' s(love)sa moē 164 13a), *sie* (i sie vzdanie 157 27a, što jure budet̂ otroče sie 165 24a), *siē* (siē s(ve)tos(ve)ta taina 155 19a, žr'tva siē 162 7a), *ta* (b(og)l̂ iz(dravi)l̂(e)v̂ ta dast̂ silu i državu 161 5a, ta pred'idet̂ pred' nimb̂ 164 24b) i s česticom za pojačavanje *tae* (na okt(a)bu ego budi tae čin̂ 165 18b), *to* (da č̂s imam̂ to ti dam̂ 166 12b, i to vēsi k(a)ko ljublĵu te 166 14c).

Upitno-odnosna zamjenica *ki* potvrđena je u nominativu u sva tri roda u kontrahiranim likovima *ki* (ki ŝb o(t̂b)cem̂ 163 27a), *ko* (tvoru e(van)ĵe(lie) ko bl̂(a)govēščeno est̂ 167 11d, ep(isto)liē e(van)ĵ(eli)e b(u)di ko i na nega d̂(l)nb̂ 176 22b), *ka* (i obimi m(a)riĵu ka e(st̂b) n(e)b(e)ska vrata 154 21a, vrata želēzna v̂vodečaē v grad̂ ka sama otvoriše se ima 167 31a). U samo jednom je primjeru u muškom rodu potvrđen nekontrahirani oblik *koi* (bl̂(a)ĝ(b)̂d̂(l)nb̂ n̂ike s(ve)tice koi se govorit̂ tr̂(a)ht̂b̂ 157 17a), i to u naputku za svećenika.³¹

Zamjenica *vaŝ* potvrđena je u muškom (koga vaŝ mir̂b̂ ne može ob'ēti 179 5b), srednjem (k(a)ko vse zlato nēst̂b̂ takmeno ei 162 15d, i vse množastvo ljudi 164 6b) i ženskom (i izliē se vsa utroba ego 156 23b) rodu.

Genitiv. U genitivu zamjenica muškoga i srednjega roda nalazimo gotovo isključivo gramatičke morfeme *-ago/-ego*. Morfemski par *oga/-ega*, kao najočitija potvrda prodora narodnoga jezika u crkvenoslavenski, potvrđen je svega nekoliko puta u genitivu *tvoega*.³²

U muškom i srednjem rodu posvojnih zamjenica potvrđeni su oblici *moego* (ki bo koli tvorit̂ volju o(t̂b)ca moego 169 5d, napnite se d̂(u)ha moego 174 26c), *tvoego* (usliši gl̂(a)ŝb̂ s n(e)b(e)se s(veta)go tvoego 153 12a, hodotaistvom̂ b(la)ž̂(e)noga lovrēnca m(u)č̂(eni)ka tvoego 173 10b, i n(a)m̂b̂ podadut̂b̂ tvoego priždrebleniē pomoć'150 28c), *tvoega* (b(o)že ki n(a)m̂b̂ b(la)ž̂(e)noga satur'nina m(u)č̂(e)n(i)ka tvo-

³⁰ "Uspostavljanje odnosa *sa* (: si/ē) žen. r.: *sa* (< ŝb) muž. r. u nominativu jednine pokazne zamjenice vjerojatno je usmjerilo razvoj na području muškoga roda ove zamjenice u pravcu stvaranja dublete *si* (kao *ki* < *k̂i* + *i* > *k̂yi*), čime je potencirana opreka prema ženskom rodu" (*Hercigonja* 1982:14).

³¹ Kontrahirani oblik potvrđen je 127 puta; usp. *kojeju* 166 17a (potvrda nekontrahiranoga oblika u instrumentalu ženskoga roda).

³² Oblik *tvoega* potvrđen je 8 puta, oblik *tvoego* 57 puta. Zanimljivo je dobivene rezultate usporediti sa stanjem u pridjeva. Pridjevi velike učestalosti koji čine pretežit dio pridjevskoga fonda (*blažen, svet*, itd.) potvrđeni su najčešće s općoslavenskim nastavkom *-ago*. Kao element koji se neprestano ponavlja oni su na neki način kodifikatori raspoznatljivosti pripadnosti teksta teksta višem, književnom, staroslavenskom fondu. Isti ti pridjevi mogu se, međutim, naći i s drugim nastavcima, pa uz izuzetno učestalo *svetago* (potvrđeno 94 puta) imamo i potvrdu oblika *svetoga* (1), pa i neodređenoga oblika *sveta* (4) u atributnoj funkciji (*d(u)ha s(ve)ta*). Isto se tako uz oblik *blaženago* (potvrđen 46 puta) sreće i oblik s također općoslavenskim nastavkom *-ogo, blaženoga* (1), s nastavkom *-oga: blaženoga* (36) a uz *nebeskago* (1) i pridjev s hrvatskim nastavkom *nebeskoga* (1), uz *dragago* (10) i *dragoga* (2), uz *v(ē)č̂(i)nago* (1) i *v(ē)č̂(i)noga* (1). Ista je situacija i u pridjeva u genitivu srednjega roda; iako su staroslavenski nastavci običniji, potvrđeni su i noviji *-oga, -ega*.

ega podaeši roij'stvomь radovati se ego 148 16a, ki b(la)ž(e)noga blažiê m(u)č(eni)ka tvoega...časti čtemь 155 27a), *n(a)šego* (s' n(a)šego plti suč'stvomь v cr(ь)kavь e(stь) prinesenь 154 30b, roditel'nice...b(og)a n(a)š(e)go 175 7a), *svoego* (ona ostavl'sha ..o(tь)ca svoego 149 29a, smotri stazi domu svoego 169 4c).

U ženskom rodu posvojnih zamjenica prevladavaju nekontrahirani oblici *moee* (ot (č)rěva matere moee 164 10c, mnozihь pričestniki, vrste moee 167 24d), *tvoee* (b(la)ž(e)nie klari d(ě)vi tvoee obě'tnago rojeniê vspominajuće 174 24a, ki v mnozihь čudesihь sili tvoee 177 15d), *n(a)šee* (dl'gь g(ospod)i službe n(a)šee 150 15a, i uzi krivine n(a)šee da otrěšitь 162 10a), *v(a)šee* (iskušenie vëri v(a)šee 159 30d, vzrastutь žita pr(a)v(ь)di v(a)šee 173 4d), *svoee* (bistь služecu zaharii v (či-nu) črědi svoee 164 4b, iz črěva matere svoee 166 1b).

Potvrđeni su i ovi kontrahirani oblici: *moe* (raskoši moe sь s(i)n(ь)mi č(lověčь)skimi 179 23a), *tvoe* (hodotaistvomь...m(u)č(eni)ce tvoe 151 29a, i tvoe n(a)mь m(i)l(o)sti dari da obnovitь 158 14a).

Pokazne zamjenice muškoga i srednjega roda potvrđene su u oblicima *sego* (se-go radi ljudi isp(o)v(ě)det' se t(e)bě 149 8a, i ot sego vëka pagubь maglenih' 153 19b), *togo* (i togo n(a)mь budi molenie...v koga častь prinosit' se 158 28c, da togo s(ь)p(a)s(e)niê primemь...koga simi tainami obručenje priêkomь 169 17d) uz često *togoje* s česticom za pojačavanje (koga roistvo čtemь togoje obrazomь k t(e)bi prišli bihomь 174 12c), *toga* (ku toga cićь 174 11d). Za ženski rod potvrđeno je *sie* (i dopal' bi emu žrěbь taini sie 156 21b), *sěe* (istin'nu vëru taini sěe utvrđi 157 5d).

Odnosno-upitna zamjenica *ki* potvrđena je u oblicima *koga* za muški i srednji rod (k(a)ko vërujutь emu koga ne slišaše 148 22d, s(i)na...koga priêmь semion' na ruci svoi 154 25a) i *ke* za ženski (budi činь ee ot ke e čineno spomenutie 165 29b).

Dativ. U muškom i srednjem rodu nalaze se isključivo morfemi *-omu/-emu*. U zamjenica *maj*, *tvoj*, *svoj* uočljiva potpuna prednost nekontrahiranih oblika nad kontrahiranimima. Potvrđen je dativ posvojnih zamjenica *moi*, *tvoi*, *n(a)šь*, *svoi* (r(e)če g(ospod)ь g(ospode)vě moemu sědi o desnoju mene 150 8b, eorjiju m(u)č(eni)ku tvoemu 158 20b, ke veličьstviju tvoemu priětni 174 1b, kь obětu n(a)šemu prospějutь 159 11d, i n(a)šemu s(ь)p(a)s(e)niju pol'zna budite 153 18b, r(e)če...bratu svoemu 148 18c). Potvrđen je i dativ pokazne zamjenice *sa* (ne čudite se semu 159 20d) i *ta* (naslědujući k tomu koga prop(o)v(ě)da 163 28d, da to-mue n(a)sь naplnajuću vikli bihomь 176 2c).

U zamjenica ženskoga roda gramatički morfem *-ei* drži se vrlo čvrsto u post-palatalnom položaju; u *Sanktoralu* nema primjera sa sufiksom *-oi* (iza palatala), koji je u pridjeva pod utjecajem dativa /lokativa nepalatalnih zamjenica potvrđen kao rezultat usmjerenosti dijakronijske progresije k izjednačavanju pridjevske i zamjeničke paradigme.³³ Zamjenice je ovaj proces zahvatio znatno kasnije, a

³³ U *Sanktoralu* su potvrđeni ovi primjeri pridjeva u dativu ženskoga roda sa sufiksom *-oi*: *tvoei istin'noi* svētl(o)sti 174 27b, k *v(ě)č(ь)noi* n(a)mь podai priti pomoći 187 4a. Dobro je, međutim, potvrđen i sufiks *-ei*: k *věčnēi* n(a)mь podai priti pomoći 150 26d, k' cr(ь)k(ь)vi s(vē)ťēi svoei 154 8c,

Hrvojev misal primjerima ne svjedoči o njemu (...cr(b)k(b)vi tvoei...bis(i) prop(o)v(ě)datelʔ 148 1d, podai...slabosti n(a)šei pomoć 174 21d, R(e)če materi svoei 178 26a). Nastavak *-oi* potvrđen je u primjerima u kojima ne stoji iza palatala: k(a)ko nareći se nivi toi 156 26b, vsakoi hv(a)li dostoiněši 179 9b.

Akuzativ. Akuzativ zamjenica muškoga roda jednak je (isto kao kod pridjeva) nominativu za neživo i genitivu za živo³⁴, ali ima i primjera kad je akuzativ za neživo jednak genitivu; akuzativ zamjenica srednjega roda jednak je nominativu (az' šalju anj(e)la moego 154 5c, otpušćaeši vladiko r(a)ba tvoego 154 4d, kako vidista oči moi s(b)p(a)senie tvoe 155 5a, tvoee m(i)l(o)sr(b)die vsagda čuli bihomʔ 156 10b, životʔ n(a)šb da ukrěpiti 160 5c, pokaza g(ospod)a n(a)š(e)go 165 6b, za n(a)še opotaknenie 170 15d, izdaleka hlěbʔ svoi prinoseći 169 8b, s(ve)tilʔ e(st)b selo svoe 155 19b, i v' onʔ d(b)nb 151 6c, v(b)o no vr(ě)me 149 12a, ki sa d(b)nb...s(ve)tilʔ esi 170 15a, mira sego nenaviditi 177 10c, naricajućihʔ ime sie 152 1b, toga vzivaju b(og)a živago 155 3c, to stvoru 159 18b, věn(b)cy života ki obeća b(og)b ljubećimʔ ego 160 26c, koga kada ěmʔ 167 1a, (k)ogo govoreť č(lově)ci 167 42b, s(b)p(a)senie tvoe ko esi ugotovalʔ 155 5a, s(b)p(a)s(e)nie tvoe ke esi ugotovalʔ 154 6d, v' vsaki d(b)nb 179 30a, v' vsako vrime 179 21a). Potvrđen je akuzativ srednjega roda *ko* u kojemu je došlo do kontrakcije preme prvome vokalu (običnija je kontrakcija prema drugome vokalu koja rezultira oblikom *ke* potvrđenim i u nominativu).

Ženski rod ima redovito gramatički morfem *-u* (sazijju cr(b)k(b)v' moju 156 8a, prinesi ruku tvoju 150 21a, žr'tvu n(a)šuobnovi 149 1b, posla g(ospod)b ruku svoju 164 12a, očišćenima očima misli onu s(vě)tl(o)stʔ 153 16b, na siju žr'tvu...bl(agoslove)nie tvoe obil'no da snidetʔ 153 23a, da ku častimʔ služboju 152 23c, vsaku bl(a)goděť, izobilovati 173 25c).³⁵ Jednim je primjerom potvrđen u akuzativu nastavak *-uju*: dai n(a)mʔ...d(ě)vu i m(u)č(e)n(i)cu tvoeju...neprestajućeju častiju častiti 156 28c.

Vokativ. Malobrojni potvrđeni vokativni oblici jednaki su nominativnima (vznesu te b(ož)e moi i c(ě)sa ru moi 157 26d, m(o)l(i)mʔ te g(ospod)i b(ož)e n(a)šb 161 13c).

ti *prosl(a)vleněi* družini preporučī usti ži(ti) viš'nimi 163 16a, *spasitel'neī* žr'tvi *želětel'neī* čuli bihomʔ 163 1b. U dativu je dosta prisutna crkvenoslavenska tradicija, prepoznatljiva u sufiksu za ženski rod *-ei*, te se on javlja kao češći sufiks. U zamjenica to je sufiks koji prevladava još očitije nego u pridjeva; u razvoju pridjevske i zamjeničke deklinacije dolazi do razilaženja u tom smislu da u zamjenica, u postpalatalnoj poziciji, još dugo nakon što se u pridjeva u dativu ženskoga roda ustalio sufiks *-oi*, prevladava sufiks *-ei*.

³⁴ Zanimljivo je pritom poimanje živosti i neživosti; potvrđen je primjer: posilae anj(e)lʔ svoi r(a)ba svoemu 182 1d, ali i: se azʔ šljū anj(e)la moego 154 5c.

³⁵ U pridjeva je potvrđena sljedeća distribucija nastavaka u akuzativu jednine ženskoga roda: nastavak *-u* najpotvrđeniji je i zastupljen 21 put. Nastavak *-uju* potvrđen je 13 puta, a nastavci *-iju* i *-uju* po jednom. Učestaliji pridjevi potvrđeni su ovako: *čast'nu* (1 primjer), *častnuju* (2 primjera), *v(ě)č(b)nu* (2 primjera), *v(ě)č(b)uju* (3 primjera), *bl(a)guju* (1 primjer), *bl(a)gu* (1 primjer).

Lokativ. Pridjevne zamjenice muškoga i srednjega roda redovito imaju u lokativu gramatički morfem *-omь/-emь* (v rodě moemь 167 24d, v c(ěsa)r(ь)stvě moemь 170 8d, vь apostolě tvoemь 152 14c, v našemь m(o)len'i 169 25a, v tuli svoemь skri me 164 3d, v sr(ьdъ)ci svoemь 173 22c, nь onomь polu mora 168 3d, na semь kьmeně saziju cr(ь)k(ь)v' moju 156 7a, i naplniše se strahom' i užasomь o tomь k(a)ko zgodi se emu 166 25b, v' vrěme poslěd'nee v komь vzraduete se 155 26d, v' vsakomь děli 173 29c). U jednom je primjeru potvrđen nastavak *-emu*: po g(lago)lu tvoemu 154 3b.

Lokativ zamjenica ženskoga roda podudara se s dativom (v časti tvoei 155 11c, v toi noći 167 10a, po vsei z(eml)i 149 5a).

Instrumental. U muškom i srednjem rodu javlja se isključivo nastavak *-imь* (v'zva me g(ospod)ь imenemь moimь 164 11c, k(a)ko ščitomь tvoimь 182 29b, g(ospode)mь n(a)š(i)mь 182 29b, tvoimь napravleniemь veselě(i)ši budete 152 28b, g(ospode)mь n(a)š(i)mь 182 26c, k(a)ko nareći se nivi toi svoimь žizkomь 156 26b, pomožet' ei b(og)ь licemь svoimь 155 16b, i simь prazdnikomь da veselit' ni 160 28a, ki narical' se bi imenemь timь 165 10a, darь prinosimь kimь...očišćenie...da isprosimь 148 11c).

U ženskom rodu potvrđen je nastavak *-ju* (siluju tvoeju vzveselit' se c(ěsa)rь 175 19d, i vz'va me m(i)l(o)stiju svoeju da v'zvěstit' mnoju s(i)na svoego 167 30d, se r(e)če zn(a)m(e)nue koeju semrtiju hotěše umriti 166 17a)³⁶.

3.2. Množina

Nominativ, akuzativ. U sklonidbi zamjenica ženskoga i srednjega roda nominativ i akuzativ se poklapaju; u srednjem rodu zajednički im je nastavak *-a*, a u ženskom *-e* (pasi ovce moe 166 15c, isp(o)v(ě)detь n(e)b(e)sa čudesa tvoě 161 7b³⁷, m(i)l(o)sti tvoe...vkup' vspoju ot roda v rodь 162 26a, zalaě n(a)ša smučajut' n(a)sь 160 16c, usliši m(o)l(e)niě n(a)ša 161 16d, (pr)edaše t(ě)l(e)sa svoě 172 12c, svoje oběti ugotovaetь 181 26b, pridoše mně vsa blagaě 162 23d, ki vsa ot ničesože stvorilь esi 153 15c, da budutь n(a)mь v(ь) s(ь)p(a)s(e)nie...siě svećenie 170 27a, zn(a)m(e)niě věrujućihь v' me siě poslěd'stvujutь 173 12a, da pomogutь n(a)mь m(o)l(i)mь te g(ospod)i sie s(ve)tie taini 184 4b, děla ka azь tvoru . i ta stvoritь 159 15b, ka t(e)bě ugod'na sutь 153 17b, prinosimь t(e)bě...m(o)leniě i dari ka (da) tvoemu budutь dostoina zraku 169 6a, podai m(o)l(i)mь te...da nikimь n(a)sь podaeši smeteni trepetati ke vь ap(osto)l'scěi isp(o)v(ě)di na kameně utvrdilь esi 166 21a).

³⁶ I u pridjevnom fondu situacija je ista; za muški i srednji rod potvrđen je isključivo nastavak *-imь*; u ženskom rodu potvrđeni su nastavci *-ju*, *-ju*, *-ju* ovako distribuirani: nastavak *-ju* potvrđen je 21 put, nastavak *-ju* jednom; za nastavak *-ju* nađene su tri potvrde.

³⁷ U Sanktoralu imamo i ovaj primjer...tvoe čudesa vzbudilь esi...159 6c.

U muškom rodu nema morfemske izjednačenosti između nominativa i akuzativa; u nominativu nalazimo nastavak *-i* (cvět'ci moi plodъ časti 174 17c, zělo čast'ni b(ě)še druži tvoi 150 5a, o(t_b)ci n(a)ši povideše n(a)mъ 154 3a, raduim' se vsi 155 11a, (o)ni riše . (o)vi iv(a)na kr(ъ)st(i)t(e)la 167 26b, si priě r(e)čeni sv(e)t'ci 158 22a, pridite k' mni vsi ki ljubite me 174 25c), u akuzativu su zastupljena dva morfema: palatalni *-e* i nepalatalni *-i < -y* (pasi agn(ъ)ce moe 166 5c, rabi tvoe...stvori ni biti pričest'niki 174 21a, predstavil' esi da za grěhi n(a)še 174 13d, okruževaše moru konci svoe 179 15a, naslaġah' se po vse d(ъ)ni 150 30d, vъ (o)ni dani 157 14c, prizri na sie dari 172 12d, i povračajut' se na si an(tifon)i 153 30d, dari m(o)l(imъ) te ke t(e)bi...prinosimъ 159 20b).

Genitiv, lokativ. U sva tri roda nadmoćno prevladava nastavak *-ihъ* (v' izbranihъ moi_{hъ} vlagai korenje 175 27a, vi ki prebiste v napastehъ moi_{hъ} 168 28c, dai...s(ve)ti_{hъ} tvoi_{hъ} častiju vsagda radovati se 149 3d, vъ o(t_b)cъ tv(oihъ) 176 31d, vъ ot(ъ)cъ tvoi_{hъ} město 149 7a, g(lago)lahъ o svědeni tvoi_{hъ} 150 29b, v' ustnahъ tvoi_{hъ} 151 13a, uzi grěhъ n(a)š(i)hъ otrěši... 151 30a, ot děeni n(a)š(i)hъ 175 5a, ot n(a)š(i)h' krivinъ 148 11a, v sr(ъdъ)ci_{hъ} v(a)šihъ 183 28d, vprašase uč(e)nikъ svoi_{hъ} govore 167 23b, divanъ b(og)ъ v s(ve)ti_{hъ} svoi_{hъ} 162 29a, na ložehъ svoi_{hъ} 161 1a, m(o)l(i)tvami vsihъ s(ve)ti_{hъ} tvoi_{hъ} 153 7a, ot vsihъ zalъ...izb(a)vili se bihomъ 155 14c, ot vsih' protivni_{hъ} da izb(a)vim' se 158 17c, bista oba...hodeća v' vsihъ zap(o)v(ě)děhъ 164 29a, biti edinomu ot si_{hъ} 156 6c, kihъ pameti s(ve)toe taini pričěšćeniemъ počitaemъ 172 2b).

Genitivno-lokativni nastavak *-ěhъ* potvrđen je u pregledanom korpusu samo za zamjenicu *vasъ* (pred' licemъ vsěhъ ljudi 155 6a, va vsěhъ pokoě vzisakahъ 175 10a, ot vsěhъ zalъ...izb(a)vili se bihomъ 182 17b, ot vsěhъ skrbi izbavi e 182 20b).

Dativ. Analogno situaciji u genitivu i lokativu, i u dativu je u zamjenica potvrđen redovito nastavak *-imъ* s izuzetkom dativa zamjenice *vasъ*, kod koje se uz češći nastavak *-imъ* javlja i nastavak *-ěmъ* (dai ljud(e)mъ tvoimъ 164 20c, blizъ budi g(ospod)i prilēžaniemъ n(a)šimъ 173 9b, r(e)č(e) is(usъ) uč(enikomъ) svoim' 173 4a, dastъ tribnaē hižamъ svoimъ 169 10b, razumno bis(i) vsimъ živućimъ 156 24b, m(i)l(o)stiv' budi vsěmъ v'pijućimъ 153 14a, kъ vsěm' bo kamo te pošlju ideši 164 7a, protivu vsěmъ protiv'nimъ da izb(a)vim' se 151 21b, protivu vsimъ krivnamъ 184 30b).

Instrumental. Za sva tri roda potvrđen je sufixs *-imi* (tvoimi...n(a)sъ...da-r'mi hrani 150 27a, tvoimi n(a)sъ tainami vsagda pitati rači 161 19d, dari n(a)š(i)mi i m(o)l(i)tvami priětimi m(o)l(imъ) te 160 30c, s' sv(ě)til'niki svoimi 151 20a, simi nasъ ot grěhъ n(a)šihъ i skrvnъ očisti 162 26b, s(ve)ti_{hъ} tvoi_{hъ} kimi ot n(a)stoećihъ zalъ, svlěči se up'vaemъ 174 17d).

3.3. Dvojina

Potvrđen je nominativ ženskoga roda *moi* (kako vidista oči moi 154 6d), akuzativ muškoga roda *tvoê* (*tvoê* (2) *s(ve)ta* priêm'she 170 17d), *siê* (*v' siê d'va* *bl(a)g(b)d(b)na* 166 7d), akuzativ ženskoga roda *tvoi* (*vzdigneši* ruci *tvoi* 166 14a) i *svoi* (*koga* priêm's semion' na ruci *svoi* 154 25a, *priêt' ga* na ruci *svoi* 155 1a).

U genitivu potvrđeni su u muškom rodu oblici *tvoeju* (*b(la)ž(e)noju* *m(u)č(e)niku* *tvoeju* *gordiêna* i *evpimiha* *prazdnik's* *čtem's* 160 27d, *b(la)ž(e)noju* *m(u)č(eni)ku* *tvoeju* *tibor'ciê* i *susana* *g(ospod)i* *da* *zaodêet's* *n(a)s's* *vsagdan'na* *vlast's* 174 5a), *siju* (*koga* *izbereši* *ot* *siju* *dviju* *edinoga* 156 10c), *kiju* (*podai* *m(o)l(im's)* *te* *da* *kiju* *raduem'* *se* 159 3a), *te* *tvoeju* (*b(la)ž(e)noju* *tvoeju* *per'peti* i *peliciti* 156 5d, *postavil'* *i* *esi* *nad'* *dêli* *ruku* *tvoeju* 176 7c) i *svoeju* (*i* *ot* *ploda* *ruku* *svoeju* *nasadi* *vinograd's* 169 11b) u ženskom.

Potvrđen je instrumental muškoga roda *tvoima* (*ki* *n(a)m's* *b(la)ž(e)nima* *ap(osto)loma* *tvoima* *simunom's* i *ijudoju* *k'* *poznaniju* *imene* *tvoego* *pri* *dal's* *esi* 185 6c) i instrumental srednjega roda *n(a)šima* (...*ušima* *n(a)šima* *sliša-hom's*...154 2a).

3.4. Genitivno-akuzativni sinkretizam.

U pregledanom zamjениčkom korpusu *Sanktorala* Hrvojeva misala dobro je potvrđen genitivno-akuzativni sinkretizam. Genitivno-akuzativni sinkretizam češće je potvrđen u množini nego u jednini (*êvi* *g(ospod)'s* *i(su)s's* *inih's* *uč(e)n(i)k's* 158 1c, *nigdore* *bo* *moret's* *zn(a)m(e)ni* *sih's* *tvoriti* *ka* *ti* *tvoriši* 159 4d, *v's* *iz(dra-vi)li* *sih' li* *ne* *viši* 159 31d, *i* *s(b)vedêt(e)l(b)stva* *n(a)š(e)go* *ne* *priemlete* 160 4a, *i* *v' izabranih's* *moi'h's* *vlagai* *korenje* 175 26a, *da* *ne* *mimoidut's* *konac's* *svoih's* 179 17a, *za* *s(ve)ti'h's* *m(u)č(eni)k's* *tvoih's* 180 21a).

3.5. Označavanje svojine subjekta posvojnim zamjenicama

U pregledanom korpusu povratno-posvojna zamjenica *svoj* ne upotrebljava se za iskazivanje pripadanja subjektu prvoga ili drugoga lica, već se pripadanje takvom subjektu iskazuje posvojnim zamjenicama (*prinesi* *ruku* *tvoju* 150 21a, *položih'* *zavêt's* *izbranomu* *moemu* . *kleh'* *se* *d(a)v(i)du* *r(a)bu* *moemu* 150 10b, *usliši* *g(ospod)i* *ljudi* *tvoe* 150 19c, *nauči* *m(o)l(im's)* *te* *g(ospod)i* *ljudi* *tvoe* 154 7a, *ukrasi* *ložnicu* *tvoju* *sione* 154 19a, *n(i)ne* *otpušćaeši* *vladiko* *r(a)ba* *tvoego* *po* *riči* *tvoei* *s* *mirom's* 154 4d, *da* *zašćitit's* *m(o)l(i)m's* *te* *g(ospod)i* *ljudi* *tvoe* 182 10c).

Pripadanje subjektu trećega lica iskazuje se posvojno-povratnom zamjenicom *svoji*: *koga* *priêm's* *semion'* *na* *ruci* *svoi* 154 25a, *pride* *k'* *cr(b)k(b)vi* *s(ve)têi* *svoei* 154 8c, *i* *ta* *priêt' ga* *po* *ruci* *svoi* 154 31d, *greduće* *že* *pridut'* *s* *radostiju* *vzemljuće* *rukoveti* *svoe* 155 25b.

4. Zaključak

Inovacije potvrđene u pregledanom korpusu su ove: kod ličnih zamjenica za 1. i 2. lice uz premoćno potvrđenu zamjenicu *azь* potvrđena su i dva primjera upotrebe zamjenice *ja*; u akuzativu jednine uz premoćno starije *me*, *te* (prema *mę*, *tę*, koji nisu bili enklitike) potvrđeni su i primjeri prodora genitivnoga *mene*, *tebe*. U instrumentalu jednine dosljedno se čuva *mnoju*, *toboju*. U akuzativu množine obilnije je potvrđen oblik *nas*, *vas* nego crkvenoslavenski *ni*, *vi* (*ny*, *vy*).

Kod ličnih zamjenica za 3. lice potvrđen je prodor akuzativnoga oblika *ńega*. U akuzativu množine uz premoćno potvrđeno *je* jednim je primjenom potvrđeno i *ńih*. U dativu i lokativu jednine ženskoga roda potvrđeni su isključivo stariji, palatalni oblici *ńei*, *fej*. Od upitno-odnosnih zamjenica najbolje je potvrđena zamjenica *ča*, uz rjeđe *što* i staroslavensko *čto*.

Pridjevne zamjenice i zamjениčki pridjevi dobro čuvaju staroslavenske nastavke i tamo gdje su hrvatski nastavci obilno potvrđeni u pridjeva, npr. u genitivu jednine muškoga i srednjega roda (usp. bilješku 32). U genitivu jednine ženskoga roda također je uočljiva premoć starijih, nekontrahiranih oblika (*moeje*, *tvoeje* itd). U zamjenica ženskog roda drži se gramatički morfem *-ej* vrlo čvrsto u postpalatalnom položaju; u pregledanom korpusu nama primjera sa nastavkom *-oj* iza palatala koji je u pridjeva pod utjecajem dativa/lokativa nepalatalnih zamjenica potvrđen kao rezultat usmjerenosti dijakronijske progresije k izjednačavanju pridjevske i zamjениčke paradigme (usp. bilješku 32). Usporedbom sa situacijom potvrđenom u pridjeva može se zaključiti da je pridjevski sustav otvoreniji inovacijama. Zamjениčki sustav, kao leksički zatvoren skup, otporniji je na unos novih elemenata. Kao dopunu zaključku prilažem statistički pregled potvrđenih oblika.

4.1. Lične zamjenice

U pregledanom korpusu potvrđeni su ovi oblici zamjenica za 1. i 2. lice:

Nominativ	J	azь, ja (2) ³⁸ , ti
	M	mi, vi
Genitiv	J	mene, tebe
	M	vasь
	D	niju
Dativ	J	mně(23), mi(6), mni(1), tebě(64), tebi (35), ti(4)
	M	namь, vamь

³⁸ U zagradama se donosi broj potvrda.

Akuzativ	J	me(50), mene(2), te(152), tebě (15), tebe(1)
	M	n(a)sъ(62), ni(23), v(a)sъ (3), vi(16)
	D	naju(1), na(1)
Lokativ	J	mně(18), mni(1), t(e)bě
Instrumental	J	mnoju, toboju
	M	nami, vami

Za 3. lice potvrđeni su ovi oblici:

Nominativ	J	on	ona
	M	oni	
	D	ona	
Genitiv	J	ego(161), nego(13), nega(11)	ee(38), nee(6)
	M	ih(46), nihъ(9)	
	D	eju	
Dativ	J	emu(67), nemu(3)	ei(9), nei(6)
	M	imъ(14), nimъ(3)	
	D	ima	
Akuzativ	J	ga(22), i(17), nb(14)	
	M	e(24), nihъ(1)	
	D	ê	
Lokativ	J	nemъ	nei
Instrumental	J	nim'	neju
	M	imi(1), nimi(1)	eju

Povratna zamjenica potvrđena je ovako:

Dativ	sebě, sebi
Akuzativ	se
Lokativ	sebě, sebi

4.2. Imeničke upitno-odnosne zamjenice

Nominativ	kto	čto(7), š'to(2), ča(9)
Genitiv		česo
Dativ	komu	
Akuzativ		čb

i neodređene zamjenice kojima je osnova jedna od imeničkih upitno-odnosnih zamjenica (nigdore, nikogare, ničesare, nič'šće, ničto).

4.3. Pridjevne zamjenice, zamjenički pridjevi

Nominativ	J	m.r.	moi, tvoi, n(a)šb, v(a)šb, svoi, sa, ta, ki, koi(1), vašb
		s.r.	moe, tvoe, vaše, ovo, se, sie, tae, to,
		ž.r.	moê, tvoê, naša, ka,
	M	m.r.	-i
		s.r.	-a
		ž.r.	-e
Genitiv	D	ž.r.	-i
	J	m.s.r.	-ago, -ego, -ega samo u tvoega (tvoega 57, tvoega 8)
		ž.r.	-ee, -e (samo: moe, tvoe)
	M	m.s.ž.r.	-ihb, -ěhb (samo: vsěhb)
Dativ	D	m.r.	-eju
	J	m.r.	-omu, -emu
		ž.r.	-ei, -oi
	M	m.s.ž.r.	-ima, -ěmb (samo: vsěmb)
Akuzativ	D	m.r.	-ima
	J	m.r.	=N za neživo, G za živo
		ž.r.	-u, -eju(1)
	M	m.r.	-e, -i
		s.r.	-e
		ž.r.	-a
Vokativ	D	m.r.	-ê
		ž.r.	-i
Lokativ	J	m.r.	=N
	J	m.r.	-om, -em
Instrumental		ž.r.	=D
	J	m.s.r.	-imb
		ž.r.	-eju
	M	m.ž.s.r.	-imi
	D	s.r.	-ima

LITERATURA

1. S. Damjanović (1984): *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Zagreb.
2. S. Damjanović (1993): *Glasovi i oblici općeslavenskoga književnog jezika*, Zagreb.
3. E. Hercigonja (1975): *Srednjovjekovna književnost*, Povijest hrvatske književnosti 2, Zagreb
4. E. Hercigonja (1982 – 1983): *Tendencije dijakronijskog razvitka fleksije pridjeva i zamjenica u jeziku hrvatskoglagoljskih zborničkih tekstova*, Filologija 11, Zagreb, str. 9 – 73.
5. *Hrvatsko-glagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića* – pretpisak, transkripcija i komentar (1973), Zagreb -Ljubljana – Graz.
6. V. Jagić, L. Thallóczy, F. Wickhoff (1891): *Missale glagoliticum Hervoiae ducis Spalatensis*, Vindobonae.
7. D. Malić (1988): *Povaljska listina kao jezični spomenik*, Zagreb.
8. A. Nazor (1973): *Karakteristike jezika i pisma Hrvojeva misala*, Hrvatsko-glagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića – transkripcija i komentar, Zagreb – Ljubljana – Graz, str. 508-511.
9. J. Vince-Marinac (1992): *Vrste riječi i genitivno-akuzativni sinkretizam*, Suvremena lingvistika 34, sv.2, Zagreb, str.331-339.

Summary

PRONOUNS IN *PROPRIUM SANCTORUM* OF HRVOJE'S MISSAL

In this paper the author gives a survey of pronouns occurring in *Proprium sanctorum* of Hrvoje's missal and analyses pronoun declensions as well as the stylistic use of pronouns.

Key words: pronouns, Hrvoje's missal

Ključne riječi: zamjenice, Hrvojev misal